

Inhaalslag verspreidings- onderzoek reptielen

Jeroen van Delft & Bjorn Prudon

Foto: Frank Spikmans

Meedoen aan de inhaalslag is leuk!

Voor reptielen zijn, evenals voor vissen en amfibieën, de nodige verspreidingsgegevens aan actualisatie toe. Ook in potentieel leefgebied voor deze diersoorten is meer inventariserend onderzoek gewenst. In 2004 is succesvol gestart met de actualisatie in het kader van de inhaalslag reptielen. In 2005 wordt een beroep gedaan op vrijwilligers om nog meer kilometerhokken te onderzoeken. In dit artikel worden de eerste resultaten uit 2004 gepresenteerd en worden de plannen voor 2005 uiteengezet.

De methode

Voor de inhaalslag reptielen zijn richtlijnen voor de onderzoeksmethodiek ontwikkeld. Deze richtlijnen bevatten elementen uit de handleiding reptielenmonitoring (Smit &

Zuiderwijk, 2003). Verspreidingsonderzoek is gericht op veranderingen in de ruimte, bij monitoring wordt de nadruk gelegd op veranderingen in de tijd. In het algemeen is de inspanning die voor verspreidingsonderzoek geleverd dient te worden per ruimte-eenheid kleiner dan bij monitoring.

Uitgangspunt bij de inhaalslag is het vaststellen van de aan- of afwezigheid van een soort in een kilometerhok. De methode is er dus niet op gericht om aantallen of de verspreiding binnen een kilometerhok vast te stellen. Indien de waarnemer bij zijn eerste stap de te inventariseren soort vaststelt, is hij met dat kilometerhok klaar. Het staat je als vrijwilliger natuurlijk wel vrij om wat langer in een kilometerhok rond te kijken. Eén bezoek aan een kilometerhok duurt maximaal 2,5 uur. Een waarnemer bezoekt een kilometerhok maximaal drie keer. In totaal ben je dus maximaal 7,5 uur bezig met de inventarisatie van een kilometerhok. In veel gevallen kost het echter aanzienlijk minder tijd. Juist bij het niet aantreffen van de soort, is het van groot belang dat de drie bezoeken van 2,5 uur helemaal worden uitgevoerd. Daarmee wordt het namelijk mogelijk om een "nulwaarneming" aan een kilometerhok toe te kennen. Een nulwaarneming is dus het ontbreken van waarnemingen uit een bepaald kilometerhok en duidt op de afwezigheid of het verdwijnen van een soort. Dat betekent dat het hok goed is onderzocht, maar dat de soort niet meer is aangetroffen. Er bestaat daarmee geen absolute zekerheid over het niet voorkomen van de soort, maar dat wordt wel zeer waarschijnlijk.

Vanwege hun verborgen levenswijze, gelden voor de hazelworm en gladde slang aangepaste inventarisatieaanwijzingen. Vrijwilligers krijgen de gedetailleerde inventarisatieaanwijzingen thuisgestuurd.

Alle Nederlandse reptielensoorten zijn in de inhaalslag opgenomen. Slechts de levendbarende hagedis is geen 'verplichte' soort. Waarnemingen van levendbarende hagedissen kunnen echter uiteraard wel op het formulier worden genoteerd.

De inhaalslag verspreidingsonderzoek reptielen in 2004
In 2004 zijn 189 kilometerhokken door vrijwilligers en veldwerkers van het RAVON-kantoor op reptielen geïnventariseerd. In 2005 is het streven om de vrijwillige inzet te vergroten en de betaalde inzet af te bouwen. Vanwege de late toekenning van dit onderzoek aan RAVON, zijn de zeer geschikte voorjaarsmaanden in 2004 helaas niet in het onderzoek betrokken. In 2005 zal echter al direct in het voorjaar met inventarisatiewerk worden gestart.

In 2004 is de meeste aandacht uitgegaan naar de zandhagedis, vandaar dat vooral resultaten met betrekking tot deze soort worden besproken. De zandhagedis is een

Naam: Peter Frigge
 Gebied: Nijmegen, Berg en Dal
 Regio: Rijk van Nijmegen
 Actualisatie van: zandhagedis

Hoe heb je de inhaalslag ervaren?

De laatste tijd ben ik niet vaak meer in het veld geweest en door deel te nemen aan de inhaalslag had ik een goede reden om weer actief naar buiten te gaan. Ook kom je met de voorgeselecteerde kilometerhokken op plekken waar je normaal niet komt en is de motivatie groot om juist in die verouderde hokken een soort na zoveel jaren weer waar te nemen.

Wat vond je van de veldformulieren?

De formulieren en kaarten waren duidelijk genoeg. Misschien is het handig om ook de oude waarnemers erbij te zetten, zodat je die kan bellen met specifieke vragen over de oude waarneming. Dit moet natuurlijk wel in overeenstemming met deze waarnemers gaan, maar juist die kennis lijkt me reuze interessant!

Hoe lang ben je gemiddeld bezig geweest in een hok?

In één kilometerhok was ik binnen een half uur klaar. Bij twee kilometerhokken waren de volledige drie bezoeken nodig. Het is echter goed en handig om je aan de 2,5 uur, die per hok besteed mag worden, te houden. In sommige bosrijke hokken kun je soms heel wat meer tijd besteden, maar in hokken waar het leefgebied marginaal is, is 2,5 uur best lang om rond te lopen.

Waarom denk je een soort wel of niet aangetroffen te hebben?

Eén hok was geheel verstedelijkt. Waarschijnlijk betreft de oude waarneming een zwerfend exemplaar van de zandhagedis. Helaas heb ik die niet meer terug kunnen vinden. Ook was één hok geheel verbost. De heide-terreintjes die daar ooit hebben gelegen zijn niet meer beheerd en volledig dichtgegroeid. De kans dat hier nog zandhagedissen voorkomen lijkt mij dan ook erg klein.

Doe je in 2005 wel/niet mee met de inhaalslag en waarom?

Ja, het is een leuke en stimulerende bezigheid waar ik in 2005 zeker mee verder wil gaan. Bij mij in de buurt ligt bijvoorbeeld een landgoed waar ik al jaren aan voorbij loop zonder er ooit gekeken te hebben. Met de inhaalslag had ik eindelijk een goede reden om daar eens aan te kloppen. Nu heb ik het landgoed eindelijk eens op m'n gemak kunnen bekijken!

Legenda

■ zandhagedis in 2004 aangetroffen (104 km-hokken)

■ nog te onderzoeken gebieden (170 km-hokken)

X zandhagedis niet aangetroffen in 2004 (41 km-hokken)

Figuur 1: onderzochte en nog te onderzoeken gebieden voor de zandhagedis. De waarnemingen zijn op kwartblokniveau (2,5 x 2,5 km) weergegeven. In de legenda is het aantal kilometerhokken weergegeven, niet de kwartblokken die in de kaart zijn opgenomen!

hij zeer geschikt is om ervaring mee op te doen. Er zijn 315 kilometerhokken met verouderde informatie over de zandhagedis (zie figuur 1). Uit deze hokken stamt de laatste waarneming van de zandhagedis uit de periode 1980 tot en met 1992. Voor de leesbaarheid van de figuur zijn de kilometerhokken als kwartblokken (2,5 x 2,5 kilometer) weergegeven. De duinen blijken bijzonder goed geïnventariseerd te zijn. Met name op de centrale en noordelijke Veluwe dienen echter veel hokken geactualiseerd te worden. Van de 315 te actualiseren kilometerhokken liggen er 263 in Habitatrichtlijngebieden, waardoor ze de hoogste onderzoeksprioriteit hebben. Er liggen 37 kilometerhokken dusdanig dicht bij bebouwing dat ook deze hokken extra prioriteit hebben. Het is op dat soort locaties namelijk het meest voor de hand liggend, dat door bouwplannen populaties in het gedrang komen en vice versa. Er blijven dan nog 15 kilometerhokken over die vanwege hun ligging geen bijzondere prioriteit hebben gekregen. Uiteraard is het streven ook deze hokken uiteindelijk allemaal te onderzoeken.

De resultaten uit 2004

In tabel 1 zijn de resultaten van de inhaalslag verspreidingsonderzoek reptielen 2004 weergegeven.

De grote aandacht voor de zandhagedis komt duidelijk uit de tabel naar voren. Maar liefst 145 kilometerhokken

soort met een hoge (inter)nationale status, onder andere in de Europese Habitatrichtlijn, die ook nog eens regelmatig in de knel komt door bouwprojecten. Bovendien is het een vrij eenvoudig te inventariseren reptiel, waardoor

Tabel 1: Resultaten inhaalslag reptielen 2004. (Een aantal kilometerhokken is op meerdere reptielensoorten onderzocht.)

Soort	Aantal onderzochte km-hokken	Soort aangetroffen (aantal km-hokken)	Soort niet aangetroffen (aantal km-hokken)
hazelworm	16	14	2
zandhagedis	145	104	41
muurhagedis	3	3	0
gladde slang	3	2	1
ringslang	9	6	3
adder	13	10	3

zijn volgens de beschreven methodiek op deze soort onderzocht. Daarnaast zijn nog eens 36 andere kilometerhokken onvolledig onderzocht op het voorkomen van de zandhagedis (niet opgenomen in tabel 1), het onderzoek in deze 36 hokken wordt in 2005 afgerond.

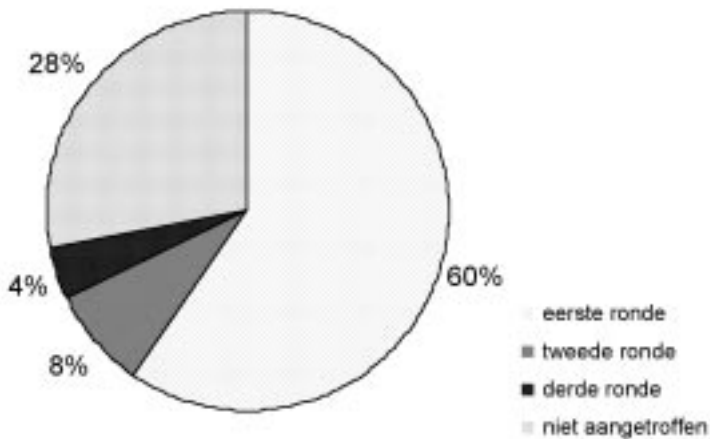
In 72% van de onderzochte kilometerhokken bleek de zandhagedis nog aanwezig te zijn. In ca. 28% van de kilometerhokken werd de soort gedurende drie bezoeken niet teruggevonden. Dit kan niet zondermeer als een achteruitgang van 28% worden uitgelegd. Het is altijd mogelijk dat in enkele kilometerhokken de soort, ondanks drie keer goed zoeken, toch over het hoofd is gezien. Ook is het mogelijk dat in kilometerhokken die niet onderzocht hoeven te worden, omdat de soort er nooit is aangetroffen, de soort zich onder invloed van getroffen beheersmaatregelen recent heeft weten te vestigen. Dergelijke uitbreidingen worden met het actualiseren van "bekende kilometerhokken" natuurlijk niet vastgesteld. Wanneer later ook in potentieel leefgebied gezocht gaat worden, zullen deze kilometerhokken wél aan het licht komen.

In figuur 2 is de trefkans van de zandhagedis uitgezet. Tijdens het onderzoek is deze hagedis in 60% van de gevallen al tijdens het eerste bezoek in een kilometerhok waargenomen. Het tweede bezoek leverde nog in 8% van de gevallen een waarneming op en in 4% van de gevallen was een derde bezoek nodig.

Van een eventueel vierde, vijfde en zesde bezoek vallen niet veel nieuwe vondsten te verwachten. Met drie bezoeken kan de zandhagedis dan ook prima geïnventariseerd worden, indien het alleen gaat om het vaststellen van de aan- of afwezigheid van de soort. Ook de Werkgroep Monitoring (2002), komt tot vergelijkbaar hoge percentages. Bij monitoring zijn echter meer rondes vereist, omdat daar met name de aantallen aangetroffen dieren van belang zijn.

Ook de andere reptielensoorten waarnaar in 2004 onderzoek werd gedaan, bleken in veel gevallen nog altijd aanwezig te zijn op de oude vindplaats. Zo werden in 14 van de 16 op hazelworm geïnventariseerde kilometerhokken ook daadwerkelijk hazelwormen vastgesteld. Alle kilometerhokken voor de muurhagedis die aan actualisatie toe waren, zijn al in 2004 onderzocht. In alledrie de kilometerhokken is de soort nog altijd aanwezig. De gladde slang en ringslang scoren het minst goed. In 33% van de onderzochte kilometerhokken werden deze soorten niet teruggevonden. De gladde slang is een bijzonder lastig te inventariseren soort. Mogelijk hangt de lage score voor de ringslang samen met de grote zwerfvlucht van deze soort, waardoor hij vaak lastig te vinden is, zeker buiten de tijd

Figuur 2: Trefkans zandhagedis

Naam: Wim de Wild
 Gebied: Groot Heidestein e.o.
 Regio: Utrechtse Heuvelrug
 Actualisatie van: zandhagedis en hazelworm

Hoe heb je de inbaaslag ervaren?

Wat kan een mens nog meer willen dan op een mooie zomeravond, net voor zonsondergang, het veld in te gaan en met het laatste restje zonlicht nog enkele hazelwormen en zandhagedissen waarnemen? Zelfs op dagen wanneer de weersomstandigheden nog niet ideaal zijn, loont het plezier van het waarnemen van reptielen zo'n speurtocht in een kilometerhok. Vooral het zoeken naar de hazelworm in kilometerhokken waar de soort soms al jaren niet meer waargenomen is, is op dat soort unieke momenten zelfs spannend te noemen.

Wat vond je van de veldformulieren?

Het overzicht met historische waarnemingen wat aan het formulierenstijl was toegevoegd, motiveert natuurlijk om het veld in te gaan. Het is interessant om te zien hoe de plekken waar een soort ooit is waargenomen er nu uit zien en of het aannemelijk is dat de soort daar nog voorkomt. In enkele delen van mijn gebied waar nu alleen nog stuifzand te vinden is, is het haast niet meer voor te stellen dat daar ooit een hazelworm gezeten heeft. Hoewel de hazelworm hier niet meer te vinden is, zie je daar onder elk struikje dat heeft kunnen wortelen wel weer zandhagedissen zitten. Gelukkig maar, want dit hok moest ook voor de zandhagedis geactualiseerd worden en met die waarneming was het onderzoek in dat hok afgerond.

Hoe lang ben je gemiddeld bezig geweest in een hok?

Zeer wisselend. Eenmaal in het veld en na de topografische atlas aandachtig bestudeerd te hebben, begin je met het aflopen van de mooiste en meest geschikte delen van het kilometerhok. Al speurend naar geschikte bosranden en plekjes om wat hout of zo om te draaien, loop je binnen de 2,5 uur (die voor één bezoek staat) met gemak het kilometerhok af. Hoewel het soms tegen zit, had ik in één hok zelfs binnen tien minuten mijn eerste waarneming van een hazelworm binnen. Met het noteren van de waarneming was het kilometerhok klaar en daarmee geactualiseerd.... op naar het volgende hok!

Waarom denk je een soort wel of niet aangetroffen te hebben?

Dat ik de hazelworm niet overal heb aangetroffen, is niet echt te wijten aan de afwezigheid van geschikt leefgebied. Mogelijk zit de hazelworm nog op plekken waar ik niets heb gevonden, maar kon ik dit tijdens mijn veldbezoeken niet bevestigen.

Doe je in 2005 wel/niet mee met de inbaaslag en waarom?

Jazeker doe ik mee. Ik ben zelf al op de Veluwe actief waar ik 3 monitoringsroutes loop. De kilometerhokken voor de inbaaslag kan ik daarmee makkelijk combineren.

dat ze vrij geconcentreerd rondom overwinterings- en voortplantingsplekken aanwezig zijn. Ook de te actualiseren oude waarneming in een bepaald kilometerhok kan een zwerfend exemplaar zijn geweest, wat het opnieuw vaststellen van de soort ter plaatse niet eenvoudig maakt. Zo zijn er bijvoorbeeld op de Veluwe van menig droog heideveld zeer incidentele waarnemingen van ringslangen bekend. In dit soort terreinen, waar geen sprake is van een lokale populatie, is het haast ondoenlijk de soort terug te vinden.

Werk aan de winkel in 2005

In 2004 is er, dankzij de inzet van een groep enthousiaste vrijwilligers, een voortvarende start met de inhaalslag verspreidingsonderzoek reptielen gemaakt. We zijn er echter nog niet! In 2005 zijn er bijvoorbeeld voor het werk aan de zandhagedis zo'n 40 vrijwilligers nodig. Hierbij roepen we je dan ook op om je aan te melden voor de inhaalslag reptielen. In overleg worden (wanneer mogelijk bij jou in de buurt) kilometerhokken geselecteerd waar je gedurende enkele dagen reptielen gaat inventariseren. Vaak gaat het daarbij om mooie natuurgebieden. RAVON zorgt voor ontheffingen en vergunningen en voor mensen die wat verder van huis willen gaan zoeken, is een kilometervergoeding beschikbaar. Je ontvangt standaard veldformulieren, kaartmateriaal en een handleiding, zodat je gestandaardiseerd kilometerhokken kunt gaan actualiseren. We kunnen je uit eigen ervaring verzekeren dat het een geweldig gevoel geeft om een soort terug te vinden nadat deze al 18 jaar niet meer uit een kilometerhok gemeld is! Doe dus mee en meld je aan!

Voor het adres zie onder aan dit artikel. Geïnteresseerden kunnen op dit adres ook een gratis folder over de inhaalslag reptielen, amfibieën en beekvissen opvragen. Deze folder is ook bij dit nummer ingesloten. Jaarlijks zul je van alle resultaten op de hoogte worden gehouden middels het tijdschrift, lezingen en de website.

Literatuur

Werkgroep Monitoring, 2002. Zekerheid over al-of-niet voorkomen reptielsoorten. Nieuwsbrief Meetnet Reptielen 24: 4-5.

Smit, G.F.J. & A. Zuiderwijk, 2003. Handleiding voor Monitoring van Reptielen in Nederland. Derde herziene druk. RAVON Werkgroep Monitoring, CBS.

Dankwoord

Het Inhaalslagwerk is slechts uitvoerbaar dankzij een stevige inbreng van vrijwilligers. Wij willen daarom iedereen bedanken die het afgelopen jaar een bijdrage heeft geleverd aan de Inhaalslag verspreidingsonderzoek reptielen. Dit zijn: Wim Andela, Domin Dalessi, Dick van Dorp, Rob Felix, Peter Frigge, Harry Hees, Jelle Hofstra, Paul van Hoof, Menno Hornman, Jöran Janse, Ingo Janssen, Pedro Janssen, Nils van Kessel, Ton Lenders, Cridi Moors, Koen Pluis, Jan en Annie Roks, Piet Spaans, Menno Soes, Frank Spikmans, Henk Strijbosch, Ton Stumpel, Teun Veldman, Wim de Wild en Annie Zuiderwijk.

Het Ministerie van LNV maakte het RAVON mogelijk om de coördinatie van het project te verzorgen.

Foto boven:
Juvenile zandhagedis, zware kop en lichtgekleurde staart

Foto onder:
Juvenile levendbarende hagedis, fijnere kop en donkere staart

Foto's: Paul van Hoof

Jeroen van Delft & Bjorn Prudon

Stichting RAVON
Postbus 1413
6501 BK Nijmegen
024-3653258
inhaalslag@ravon.nl